

POZNANIE ROZPROSZONE – NOWA TEORIA POZNANIA DLA KOGNITYWISTYKI?

Na przełomie lat 50. i 60. XX wieku narodziła się kognitywistyka, którą Howard Gardner określił mianem nowej nauki o umyśle (Gardner, 1985). Nauka ta od początku była pomyślana jako interdyscyplinarny projekt, w którym na równych zasadach kooperowały ze sobą filozofia, psychologia poznawcza, informatyka, neuronauka, antropologia oraz językoznawstwo. Dobrze znany jest kognitywistyczny heksagon, który obrazowo ujmuje tę ideę: każda z sześciu subdyscyplin kognitywistyki ma równy udział w tym projekcie, każda dostaje swój przysłowiowy kawałek tortu. Przeszło pół wieku po narodzinach kognitywistyki, w 2019 roku, Rafael Núñez wraz ze współpracownikami opublikował w *Nature Human Behaviour* raport pod frapującym tytułem *What happened to cognitive science?* Tekst ten wywołał znaczne poruszenie. Zainteresowanie wzbudziło nie tyle samo pytanie, zadane w raporcie, które zapewne powinno zostać postawione, ile obraz kognitywistyki, który ujawnił się w odpowiedzi na to pytanie. Núñez i współpracownicy przeprowadzili ilościową analizę tematyki publikacji, cytowań oraz afiliacji autorów i autorerek, publikujących w branżowym czasopiśmie *Cognitive Science*, jak również przeanalizowali programy studiów. Wyniki ich analizy są wstępne i ograniczone, ale znaczące: psychologia stała się dominującą dyscypliną w kognitywistyce, znacznie zwiększając swój wpływ w porównaniu do innych dziedzin. Jak sami autorzy i autorki raportu stwierdzają: „Wiele sygnałów sugeruje jednak, że z czasem perspektywa zintegrowanej, spójnej nauki nie zmaterializowała się. (...) Pod względem bibliometrycznym dziedzina ta została w dużej mierze podporządkowana psychologii (poznawczej), a pod względem

edukacyjnym wykazuje uderzający brak konsensusu programowego, co rodzi pytania o przyszłość kognitywistyki” (Núñez *et al.*, 2019, 782). Szczególnie dojmujący okazał się niedobór filozofii oraz, w jeszcze większym stopniu, antropologii. Jednak dyskusja wokół wspomnianego raportu nie sprowadziła jego wyników do kryzysu, raczej skonstatowano zmianę, inny rozkład sił, nowy obraz kognitywistyki. Zatem czy klasyczny heksagon to już tylko historia?

Trzy lata po publikacji raportu, w połowie 2022 roku, nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie ukazała się monografia Witolda Wachowskiego pt. *Poznanie rozproszone. Od heurystyk do mechanizmów* (Wachowski, 2022). Praca ta – odnosząc się pośrednio do pytania zadanego przez Núñeza i współpracowników – proponuje taki sposób myślenia o kognitywistyce, który nie będzie z góry przyznawał „przywództwa” którejkolwiek dyscyplinie, bez względu na aktualny stan badań, a przy tym nie doprowadzi do wykluczenia głosu filozofów i antropolożek, a więc pozwoli na powrót do źródłowej idei kognitywistyki.

Wspomniany raport, obrazujący zmarginalizowanie filozofii i niemal wykluczenie antropologii z kognitywistyki, upatruje przyczyn tego stanu rzeczy w dominacji metod ilościowych, które charakteryzują między innymi badania z zakresu psychologii (choć głównie neuropsychologii). Ta zaś z jednej strony, jak przekonująco w swojej monografii wykazuje Wachowski, zakłada indywidualizm metodologiczny (zgodnie z którym do wyjaśnienia procesów poznawczych wystarczająca jest wiedza o indywidualnym podmiocie i jego własnościach), z drugiej zaś, co jej niejednokrotnie zarzucano, psychologia przejawia kryzys własnych podstaw teoretycznych (por. dyskusja w: *Przegląd Psychologiczny*, 2023). W tym sensie proces „upsychologizowania” kognitywistyki prowadzi do przyjęcia różnego rodzaju heurystyk, dla których wspólnym mianownikiem jest sposób myślenia, który nakazuje przeprowadzanie analizy od mózgu do kultury, jak mówi o tym tytuł uznanej pracy Susane Fiske i Shelley Taylor (2008).

Wachowski w swojej monografii szczegółowo analizuje przede wszystkim koncepcję poznania rozproszonego. W tym miejscu warto pokrótce przedstawić heurystykę leżącą u podstaw badań nad tzw. poznaniem szerokim. Jest to heurystyka o kierunku odwrotnym niż indywidualistyczna, wspomniana wyżej. Autor określa ją mianem „ekologicznej” (w nawiązaniu do prac takich badaczy i badaczek jak: Edwin Hutchins, Nancy Nersessian, Lisa Osbeck, James Gibson czy Donald Norman) i hasłowo określa ją: „od kultury do mózgu”. Zdaniem Wachowskiego heurystyka ta leży u podstaw takich podejść badawczych, które uwzględniają środowisko indywidualnego systemu poznawczego na samym początku badania danego zjawiska poznawczego i dopiero na tej podstawie można ustalać granice przedmiotu badań i formułować hipotezę. Tym samym w filozofii kognitywistyki tutaj stosowanej ważności nabiera kontekst odkrycia obok kontekstu uzasadnienia¹.

Należy stwierdzić za Wachowskim, że przyjęcie heurystyki ekologicznej sprzyja ponownemu włączeniu w obręb kognitywistyki zarówno koniecznej dla niej filozofii, jak i rozumianej interdyscyplinarnie antropologii. Zdaniem Wachowskiego heurystyka ta nie jest czymś nowym na gruncie kognitywistyki. Z powodzeniem od lat jest stosowana przez badaczki i badaczy z zakresu tzw. poznania szerokiego. Nie leży ona jednak u podstaw głównego nurtu badań w kognitywistyce, co wstępnie wykazał Núñez i współpracownicy. Charakteryzuje ona za to zarówno m.in. psychologię ekologiczną – nienależącą do głównego nurtu psychologii poznawczej – jak i stosunkowo wpływowy program 4E, który jednakże nie wskazuje na nią bezpośrednio. Warto w tym miejscu podkreślić, że Wachowski w swoich badaniach jako pierwszy dokonuje pełnej konceptualizacji tej heurystyki, równoległe z filozoficzną wykładnią koncepcji poznania rozproszonego, która najpełniej realizuje heurystykę ekologiczną, a także czytelnie pokazuje, co tę koncepcję odróżnia

1 Więcej na temat tej heurystyki zob. Piekarski, 2023.

od innych ujęć, obecnych w kognitywistyce mainstreamowej. Na koniec trzeba także powiedzieć, że nie jest to propozycja teoretyczna pozbawiona kontrowersji.

Zbiór pierwszych siedmiu tekstów obecnego numeru czasopisma nie ma ambicji, aby zmierzyć się z pierwszym ze wspomnianych tutaj problemów, czyli na nowo przemyśleć kognitywistyczny heksagon i jego uzasadnienie. Pretenduje jednak do tego, żeby dać początek interdyscyplinarnej dyskusji wokół kontrowersji, które rodzi opracowana filozoficznie przez Wachowskiego koncepcja poznania rozproszonego, osadzona przez niego w niej koncepcja afordancji i wspomniana heurystyka ekologiczna. Książka Wachowskiego stanowi naturalny punkt wyjścia ze względu na podjęty przez jej autora wysiłek teoretyczny.

Jest to monografia z językowych względów o zasięgu lokalnym, ale wydaje się, że ujawnia pewnego rodzaju napięcie, obecne też w głównym nurcie badań z zakresu kognitywistyki. Warto tutaj wspomnieć o ostatniej książce Nersessian (2022), wydanej kilka miesięcy po monografii Wachowskiego, która również zawiera rodzaj opracowania koncepcji poznania rozproszonego z perspektywy filozofii nauki, choć głównie jako ramy teoretycznej, zastosowanej do analizy działania laboratoriów inżynierii biomedycznej. Choć jest to praca mocno oparta na rozbudowanych przykładach z własnych badań empirycznych, nie podejmuje ona tego napięcia jako ważnego tematu, a ponadto nie zawiera takiego opracowania historii i roli koncepcji poznania rozproszonego, analizy w kontekście tradycji filozoficznej, prześledzenia relacji z psychologią ekologiczną i badaniami nad szeroko rozumianym dizajnem. Tym samym trudno jest tu mówić o wyborze między monografią Nersessian, wydaną w dużym międzynarodowym wydawnictwie, a polskojęzyczną monografią Wachowskiego.

Warto też tutaj podkreślić, że raport Núñez i współpracowników wykazał, jak istotna jest rola kształcenia przyszłych kadr, zasilających szeregi osób, uprawiających kognitywistykę. Tutaj znów prym

wiedzie psychologia poznawcza. Z tego też powodu wydaje się, że praca w ramach kognitywistyki jest również pracą nad jej właściwą recepcją, także w języku, w którym kształcą się przyszli badacze i badaczki. W naszym przypadku jest to język polski. Odpowiedni przekład pojęć kognitywistycznych zarówno na nasz, jak i na każdy inny język, nie ogranicza się tylko do kwestii dydaktycznych. Te ostatnie bowiem są jednym z komponentów szerszego mechanizmu wytwarzania wiedzy, na który składają się także instytucje nauki, studiujący, badaczki i badacze, a także odpowiedni kontekst społeczno-materialny oraz symboliczny. Nauka nie ma narodowości, ale jest tworzona przez osoby, które zawsze są zanurzone w takim, a nie innym otoczeniu kulturowym.

Na odnotowanie zasługuje jeszcze jedna okoliczność, zapewne nie ostatnia, która uzasadnia podjęcie na łamach *Studia Philosophiae Christianae* dyskusji nad propozycją teoretyczną, zaproponowaną przez Wachowskiego. Jest to pewien czynnik jakościowy, a mianowicie istnienie sieci osób, pozostających w relacjach naukowych i mających częściowo zbieżne zainteresowania teoretyczne. Książka Wachowskiego stała się dla nich po prostu jeszcze jedną okazją do dyskusji, tym razem trochę bardziej sformalizowanej i ubranej w akademickie szaty. Okoliczność ta trafnie zatem oddaje założenie, leżące u podstaw koncepcji poznania rozproszonego, a mianowicie, że nauka oraz rozwiązywanie problemów poznawczych poza nią realizowane są poprzez rozproszone interakcje. Należy mieć nadzieję, że niniejszy wybór tekstów z jednej strony potwierdzi tę intuicję, z drugiej zaś pozwoli po raz kolejny zastanowić się nad kognitywistyką jako wciąż niedokończonym, dzięki czemu dynamicznym i otwartym, projektem badań nad poznaniem.

W tytule tego wprowadzenia pojawia się sugestia, że koncepcja poznania rozproszonego może być (nową) teorią poznania dla kognitywistyki. Spostrzeżenie to pochodzi od Łukasza Afeltowicza, który w swoim tekście formułuje je w formie założenia, obecnego nie aż tak wyraźnie w książce Wachowskiego, ale powtózonego później w jego

tekście, omawiającym koncepcję poznania rozproszonego. Niech ta sugestia towarzyszy czytelnikom kolejnych artykułów. Być może jesteśmy świadkami nie tyle zmiany paradygmatu, ile przynajmniej uzasadnienia nowej (starej) perspektywy myślenia o kognitywistyce.

Niniejszy zbiór tekstów, odnoszących się do kwestii poznania rozproszonego, składa się z siedmiu artykułów, których autorkami i autorami są przedstawiciele różnych środowisk akademickich w Polsce oraz różnych dyscyplin. Zbiór otwiera artykuł Witolda Wachowskiego *Poznanie rozproszone. Potencjał koncepcji a kondycja kognitywistyki*, w którym z jednej strony autor syntetyzuje i omawia niektóre wątki, znane ze swojej monografii, z drugiej zaś stara się pokazać epistemologiczny potencjał koncepcji poznania rozproszonego. Tekst ten otwiera dyskusję, w której jako pierwsza zabiera głos Barbara Tomczyk. W artykule *Rozproszony system człowiek-artefakt jako autonomiczny sprawca. Racje i wątpliwości* Tomczyk broni podejścia indywidualistycznego w kognitywistyce. Twierdzi, że w analizie działalności poznawczej systemu człowiek-artefakt podejście to ma znaczną przewagę eksplanacyjną nad perspektywą systemową. Głos krytyczny zostaje również sformułowany w artykule *Wzorce poznania rozproszonego*, którego autorem jest Przemysław Nowakowski. Autor dyskutuje z zaproponowaną przez Wachowskiego integracją koncepcji poznania rozproszonego z mechanistycznymi koncepcjami wyjaśniania, argumentując za tym, że bardziej obiecująca epistemicznie może być integracja tej koncepcji z teorią sieci. W artykule *Kategoria afordancji a problem relacji struktury i sprawstwa* Mateusz Tofilski zastanawia się nad możliwością zastosowania kategorii afordancji do opisu relacji zachodzącej między podmiotem a środowiskiem. Na przykładzie dyskusji badań z zakresu socjologii Tofilski pokazuje, jak ta kategoria wzbogaca koncepcję poznania rozproszonego. Kolejny artykuł pt. *Mechanizmy rozproszone w procesach innowacyjnych: analiza zjawiska gwaru* autorstwa Łukasza Afeltowicza odnosi się do interdyscyplinarnych badań z zakresu teorii organizacji, ekonomii oraz geografii, a także badań nad przestrzenną koncentracją podmiotów,

zajmujących się innowacjami. Afeltowicz pokazuje, w jaki sposób zaproponowana przez Wachowskiego koncepcja mechanizmów rozproszonych umożliwia reinterpretację tych zjawisk jako procesów poznawczych. Z kolei Filip Stawski w artykule *Heurystyka poznania rozproszonego w psychopatologii* odwołuje się do obszaru badań nad uzależnieniami, gdzie przecinają się zainteresowania psychologii, psychiatrii oraz filozofii. Stawski twierdzi, że perspektywa poznania rozproszonego umożliwia szerszy i bardziej obiecujący sposób opisu oraz rozumienia zjawiska uzależnienia. W zamykającym ten zbiór artykule *Płeć przestrzeni codziennej. Feministyczna w tonie głosa po lekturze książki „Poznanie rozproszone. Od heurystyk do mechanizmów” Witolda Wachowskiego* Aleksandra Derra pokazuje sposób, w jaki można wykorzystać koncepcję poznania rozproszonego w dyskusjach nad stereotypami płciowymi oraz ich przestrzenią. Autorka zauważa, że badania te wykraczają poza obręb jednej dyscypliny. W ujęciu Derry propozycja teoretyczna Wachowskiego otwiera możliwość takiej interdyscyplinarnej współpracy, której celem powinny być badania nad procesami poznawczymi oraz ich kulturowo-społecznym usytuowaniem.

BIBLIOGRAFIA

- Fiske, S.T., Taylor, S.E. (2008). *Social Cognition: From Brains to Culture*. Sage.
- Gardner, H.E. (1985). *The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution*. Basic Books.
- Nersessian, N.J. (2022). *Interdisciplinarity in the making: Models and methods in frontier science*. The MIT Press.
- Núñez, R., Allen, M., Gao, R., Rigoli, C.M., Relaford-Doyle, J., i Semenuks, A. (2019). What Happened to Cognitive Science?. *Nature Human Behaviour*, 3(8), 782-791. <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0626-2>.
- Piekarski, M. (2023). Rozproszyc perspektywę, czyli dlaczego potrzebujemy heurystyki ekologii poznawczej. *Filozofia Nauki*, 31(1), 1-15. <https://doi.org/10.14394/filnau.2023.0001>.

Przegląd psychologiczny – The Review of Psychology. (2023). 1(66). <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/pp/issue/view/521>.

Wachowski, W. (2022). *Poznanie rozproszone. Od heurystyk do mechanizmów*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

DISTRIBUTED COGNITION – A NEW THEORY OF COGNITION FOR COGNITIVE SCIENCE?

Abstract. This collection of texts on the issue of distributed cognition comprises seven papers written by scholars from various academic backgrounds in Poland and different disciplines. It aims to spark an interdisciplinary discussion on the controversies raised by Witold Wachowski's philosophically developed concept of distributed cognition, the concept of affordances, and the so-called ecological heuristics. Wachowski's book, *Distributed Cognition. From Heuristics to Mechanisms* [*Poznanie rozproszone. Od heurystyk do mechanizmów*] (2022), serves as a natural starting point due to the theoretical effort undertaken by its author.

OPRACOWAŁ MICHAŁ PIEKARSKI

(Editor's introduction by Michał Piekarski)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9482-526X>

DOI 10.21697/spch.2024.60.E.01

Tekst jest udostępniany na zasadach licencji Creative Commons (CC BY-ND 4.0 Międzynarodowe)..